

AHISKA AĞZINDA BİRLEŞİK KELİMELERİN SOY AĞACI

Ünal KALAYCI

Ahıska ağızı, kendine has özellikleri olan bir alt ağızdır. *Kars İli Ağızları* kitabının yazarı olan Ahmet Bican Ercilasun, bu konuda: "Ardahan-Posof yerli ağızı, Artvin ve Ahıska ağızlarıyla ayrı bir grup teşkil eder." demektedir.¹ Ortak özellikler taşıyan bu dört bölgenin ağızı, yazımızda Ahıska ağızı olarak adlandırılmıştır.

Ahıska Türkleri, yüzyıllarca Gürcü ve Ermenilerle bir arada yaşamışlardır. Bu sebeptendir ki diller arasında karşılıklı kelime alışverişi de meydana gelmiştir. Hangi dilden diğerine daha çok kelime geçtiği konusu zaman zaman tartışılmıştır. Sevan Nişanyan² bu konuda şu tespiti yapmaktadır: "Statü bakımından 'aşağı' sayılan dilden 'üstün' sayılan dile kelime geçmez."³ İletişim kaçınılmazdır. Geçse de fazla kelime geçmez. Yine Nişanyan'ın tespit ettiği toplam yirmi beş tane kelime Ermeniceden Türkçeye geçmiştir. Elbette ki Ermeniceye çok daha fazla Türkçe kelime geçmiştir. Aynı durum Gürcüce için de geçerlidir. Fakat ne yazık ki incelediğimiz bazı kitaplar ve konuştuğumuz bazı insanlar, *lazut* gibi *çırbağa* gibi özbeöz Türkçe kelimelerin Gürcü dilinden geldiğini söylemektedirler.

Bu karışıklığın sebebi, bilinçli ve siyasî bir gayret değilse cahilliktir diyebiliriz. Keşmekeşin önüne geçmenin tek yolu vardır: Ahıska ağızında var olan her kelime enine boyuna incelenmeli ve bu ağızın etimolojik sözlüğü hazırlanmalıdır.

Ahıska ağızındaki bazı Türkçe kelimeler, zaman içinde değişime uğramış ve bu ses değişiklikleri, kelimelerin kökeni hakkında kuşkulara yol açmıştır.

Bu yazımızda Ahıska ağızında yoğun olarak kullanılan elli tane birleşik kelimelerin kökeni üzerinde durduk.

Birleşik kelimeler, birleşik fiiller ve birleşik isimler olarak ortaya çıkmıştır.

Birleşik Fiiller, deyimleşmiş birleşik fiiller, kurallı birleşik fiiller ve isim+yardımcı fiille kurulan birleşik fiiller şeklindedir.

Kelimeleri yazarken yöredeki kullanılış şekline uy-

gun yazabilmek için gırtlak h'si yerine x, kalın ve gırtlak k'si yerine q, kapalı e yerine é sesini kullandık.

Kelimeler incelenirken önce Ahıska ağızında kullanıldığı şekliyle yazıldı. Ardından birleşik kelimeyi oluşturan kelimeler ve onların ekleri gösterildi. Çok basit ve anlaşılma sıkıntısı olmayan kelimelerde buna gerek duyulmadı. Kelimelerin anlamları verildikten sonra anlaşılması zor kelimelerde ayrıntıya girilerek kelimedeki ses değişimi ve varsa kelimenin kullanıldığı metinlere dipnotla yer verildi. Bazen de başka ağızlarla mukayese edildi.

1. Başı batacax: Başı+batacak>başı batacax: "*Tüh sana, yazıklar olsun!*" anlamındadır. Kelime sonundaki i seslerinin i sesine dönüşmesi Ahıska ağızının genel özelliklerinden biridir.

2. Başşağı: Baş+aşağı>başşağı: Tepe gibi meyilli yüzeyde aşağı doğru yürüme durumudur. Kelime sonundaki i sesi i sesine dönüşmüştür.

3. Başyoxari: baş+yukarı>başyoxari: Bir dağ, tepe gibi meyilli yüzeyde yukarı doğru yürüme durumudur. Kelime sonundaki i sesi i sesine dönüşmüştür.

4. Béddomuz: Bed+domuz>bed donuz/beddoz: Kötü insan. Bad kelimesi İngilizcede kötü demektir. İngilizce ile köken bakımından aynı dil ailesinde yer alan Farsçada bu kelime kötü anlamıyla kullanılmaktadır. Farsçanın bir özelliği de kelimelerin muhaffillerinin olmasıdır. Yani mah kelimesi ay demektir. A ünlüsünün incesi olan e ile kelime söylenirse meh yine ay demektir. Rah yol, reh onun muhaffifi yani hafifletilmiş. Bed kelimesi de dilimize Farsçadan girmiş olmalıdır. Yörede bu kelime kargış olarak kullanılmaktadır.

5. Béşbéter: Beş+beter>beşbeter: Kötü anlamındaki Farsça beter kelimesinin başına beş rakamı getirilerek beterin beş katı daha kötü anlamında bir söz oluşturulmuştur. Yapı çok ilginçtir. Kelime zaman zaman besbeter kelimesi ile karıştırılmaktadır. Pekleştirilmiş kurallı sıfat olan besbeter ile beşbeter farklı kelimelerdir.

6. Béyabur: Bî+abur>abursuz: Aburu yok, itibar-

sız, rezil, ahlâksız. Bî, Farsçadan dilimize girmiş -sız, -sız anlamında bir ön ektir. Bu ek bazı kelimelerde be şekline dönüşmüştür. Bî+namaz>beynamaz gibi.

7. Ciger axrebe: Ciğer+akraba>ciger axrebe: Yakın akrabalar, dostlar. Nasıl ki ciğer vücudun bir azasıdır ve vücut onsuz olmaz; o akraba da akrabalık bağıyla bağlı vücudun bir parçası, ciğeri gibi düşünlümüştür olmalıdır.

8. Çırbağa/cırbağa: Çır/cır+bağa>çırbağa: 1. Cırcır böceği. 2. Boyundan büyük işlere karışan küçük çocuk. Cırcır böceği için kullanılan isimdir. Türk dilinde bağa kelimesi hayvan demektir. Kur+bağa>kurbağa: Kur diye ses çıkaran hayvan demektir. Tos+bağa>tosbağa: Tosyapan hayvan demektir. Kaplı/kabuklu/kabuklu-m+bağa>kaplumbağa: Kabuğu olan hayvan demektir.⁴

9. Deh düşmax: De+aha*>deh: Dikkat etmek. Dehen/dahan kelimeleri de işaretle bir şeyi gösterme anlamındadır.

10. Dé hayde daa: De+haydi+daha>de hayde daa: Çabuk ol. Bu hitapta bir kızgınlık da vardır.

11. Délgannibaşı: Deli+kanlı+başı>delgannibaşı: Köylerdeki gençlerin kendilerini temsil için seçtikleri gençlere ait işleri yürüten tecrübeli, öncü genç.⁵ Kelime sonundaki ı sesi i sesine dönüşmüştür.

12. Désinnardan ötüri: De-sin-ler-den+ötürü>desinnardan ötüri: Gösteriş niyetiyle bir iş yapmak. Kelime sonundaki ü sesi i sesine dönüşmüştür.

13. Direhet étmek: Diremek, direnmek sözünden türeyen direhet sözü, etmek fiiliyle birleşmiştir. Gayretli olmak, dayanıklı olmak.

14. Domxalaş olmak: Dom kökü bir şeyin yuvarlak hale gelmesi anlamındadır. Domalmak, tomruk, tomurcuk, domuz, tombili kelimelerinin kökleri de aynı kelimedir.⁶ Karışmak, karıştırmak. Dom+halaş+olmak>domhalaş olmak: Bir şeylerin karıştırılması, düzenin bozulması, düzenli şeyleri karıştırarak yuvarlak, düzensiz hale getirmek.

15. Ebéle: A+bu+ile>a böyle>ebele: İki de Türkçe olan kelimelerin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu birleşik kelime ses değişikliği ile ünlü uyumuna girmiştir. Ebele bele: Kelimenin bir başka kalıp şekli de budur. A böyle böyle demektir.

16. Fari yanmamak: Kişinin bir gözünün görmemesi, körlük. Araçların insan hayatına girmesiyle oluşmuş bir deyimdir. Sondaki ı sesi yine i sesine dönüşmüştür. Far kelimesi ışık anlamındaki fer kelimesini de çağrıştırmaktadır. Feri yanmamak: Işığ

yanmamak, ışığı olmamak, görememek şeklinde de açıklanabilir.

17. Gérine gérine söyle- : Göğsünü gererek, kendine güvenerek söylemek, konuşmak.

18. Gücük ayi: Küçük+ayı>gücük ayi>gücük ayi: Şubat ayı yerine Ahıska ağzında kullanılan ay adıdır. Bu ayda günler kısılır, geceler uzar. Hem de üç yıl yirmi sekiz dördüncü yıl yirmi dokuz gün sürer. Kelime sonundaki ı sesi i sesine dönüşmüştür.

19. Gümen ét: esk... Kuşku, şüphe, sanma, zan. Güven etmek, ümit etmek. Dede Korkut Kitabı'nda "Tanrı'nın birliğine yoktur güman!" şeklinde geçmektedir.

20. Hayvax benivax: Hay + vah + bana + vah > hayvax benivax: Ne hallere düştük, yazıklar olsun.

21. Héçhéçina: Hiç+hiçine: Hiç mi hiçine yapısına sadece benziyor fakat aynı yapı değil. Hiç kelimesindeki kapalı e sesi i sesine dönüşmüştür. Heçheçina hiçin aşırısı, pekiştirilmiştir.

22. Helek olmak: Helâk olmak, çok yorulmak, ölmek, yok olmak, bitmek.

23. Xıç étmek: Hıç, yansımadan türeyen sözdür. Burnunu hıç diye silmek.

24. Xılaf olmasın: Hilaf Arapçadan dilimize girmiş bir kelimedir. İkilik, şüphe, yanlışlık anlamındadır. Yanlış olmasın

25. Xıraş xuruş: Yansımadan türeyen bir ikilemedir. Kuruyan otların üzerine bastığınızda çıkardığı sese verilen addır.

26. Xırtın étmek: Horlarken çıkarılan ses.

27. İkinci mehli: Mahalli>mehli: İkinci zamanı, ikinci vakti. Sondaki ı sesi yine i sesine dönüşmüştür.

28. İtin pitigi: Belirtili isim tamlaması yapısında kalıplaşarak birleşik kelime olmuştur.¹ İtin eniği. 2. Kimse kim, bana ne! Kim olursa olsun, beni ilgilendirmiyor. "Gelen kimimiş? İtin pitigi!"⁷

29. Qaraynan da morinan: Kara-ile-n de mor ile-n: ile vasıta hali ekidir. -n eki de vasıta hali ekidir. Yaz-ın, kış-ın kelimelerinde olduğu gibi. Bu kelimedede aynı ek yığılması sonucu üst üste gelmiştir. Can-ı-sı kelimesi nasıl ki iki tane üçüncü tekil şahıs iyelik eki almış benzer yığılma da bu kelimedede olmuştur. Yazık oldu, tüh, eyvah anlamındadır.

30. Qadan além: Gada: kaza, dert, sıkıntı. Alem: alayım. Derdini ben alayım. Sana gelecek sıkıntılar bana gelsin. "Gadasını aldığım" şekli ile başka ağızlar da da görülmektedir.

31. Qayış atmak: Birine yamuk yapmak, zarar vermek. Kayış boyunduruğuna öküz arabasına bağlanmasına yarayan alettir. Kayış boyunduruğun tam ortasına bağlanır fakat bazen öküzlerden biri zayıf olur, hasta olur, güçsüz olursa kayış biraz diğerine kaydırılır. Yani ağırlık biraz diğerine kaydırılmış olur. Dolayısıyla biri yükü diğerine atmış olur. Buradan mülhem kelime insan hayatında da benzer anlamıyla kullanılmaktadır.

32. Qını biza: Kın bıçak ya da kılıç kılıfı olarak bilinmektedir. Fakat kelimenin düz ve hiza anlamları da vardır. Bu hizada, bizim hizamızda.

33. Kinkıl oynamak: Kın: düz, hiza. Kın+kıl: düz kıl.

34. Kıntlama içmek: Yansımadan türeyen kınt sözcüğü kelimenin bel kemiğini oluşturmaktadır. Kesme şekerin dişler arasında parçalanması ve o parçayı dilin altına alarak çayın yudumlanmasıdır. (Şeker tasarrufu için birebirdir!)

35. Kıtıl-kıtmir: Kıt-ıl+kıt-mir/kıt-ıl+kıtmir>kıtıl-kıtmir: Küçük. Kıt bir şeyin az olmasıdır. Kıtıl ise azı gibi bir yapıya bürünmüştür. İkileme şeklinde kullanılır. Kıtmir eski zaman ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Orta büyüklükteki yüz adet arpa ya da 4.5 gram demek olan miskalin dörtte birine denk, dörde ayrılan dengin her birine kırat, yine dörde ayrılan kıratın her bir kısmına buğday, bir daha dörde ayrılan buğdayın her birine fitil, ikiye ayrılan fitilin her birine

nakir, yine ikiye ayrılan nakirin her birine kıtmir, yine ikiye bölünen kıtmirin her birine zerre denir.⁸

36. Qız saraflamak: Kız+sarrafla-mak>kız saraflamak: Sarraf bir şeyin değerini biçen uzmandır. Ebeveyn oğullarını evlendirecekleri zaman çevreden sorup haber aldıklarını görmek için giderler. Bir bahane ile kızı görürü izlerler. Eğer izlenimleri olumluyorsa ikinci aşamaya geçilir. Yoksa bir başkasına bakılır. Kızın değerini biçme işi r sesini düşürerek kız saraflamak olmuştur.

37. Lazut: Laz+ot-u>lazotu: Mısır bitkisi. Laz toplumunun yaşadığı yerlerde yetişen ot. Bir zamanlar yörede etnik kimliği ön plana çıkararak karışıklıklara sebep olmak isteyen dış mihrakların bu tür isimlendirmelere gittiği hatta yüzyıllardır ismi var olan kelimelere art niyetli isimlendirmeler yaptıkları söylenmektedir. Elbette ki başarısızlığa mahkûm böyle bir çalışmaya bugün gülüp geçiyoruz.

38. Méhrali: Mühür+Ali>Mehrali: Özel isim olan bu kelime Karapapakların önde gelen halk kahramanlarından birinin de adıdır. Yörede yaygın olarak kullanılmaktadır. Yörede isim+Ali kalıbıyla kullanılan birçok özel isim var: Paşali, Safali, Gülali, Zülali, Dursunali...

39. Méşa avısı: Meşe+avısı>meşe avısı: Orman insanı, görgüsüz. Kelime sonundaki i sesi i sesine dönüşmüştür.

40. Mogdam olmax: Gıdım kelimesi ile mogdam kelimesi arasında bir köken benzerliği var gibi. Ortak iş yapmak anlamındadır.

41. Mukukul durmak: Kuk kelimesi ile anlam bağı var. İki büküm oturmak. Çocuğun anne karnındaki duruşuna verilen addır.

42. Nanikor: Nanikor<nankör: Nan ekmek demektir. Yani ekmeği görmeyen. Ekmek nimet anlamındadır. İyiliği görmeyen kişi demektir.

43. Nayédiyêrsin/naédiyêrsin/néédiyêrsin: Ne yapıyorsun, Nasılsın anlamında kullanılır. Kahramanmaraş'ta şöyle yaygın bir konuşmadan bahsederler:

-Noutiyisin ede?

-Ot atıp cırtlıyık.

Konya Akşehir çevresi:

-Nöürün?

-Nöüreyim sen nöürün?

-Nöüreyim işte. Dört nöürünle konuşulur, derler. Bazı yörelerde napan, napin, nedisen, neydisen şekilleri de vardır. Hatta Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında kıstas alınabilecek bir kelimedir. Çünkü günlük dilde çok kullanılmaktadır. Ahıska Türkleri bu kelimeyi naediyeysin ve nayediyeyisin şekillerinde de söylemekle beraber çoğunluk ünlü uyumuna uydurarak neediyeysin şeklinde söylerler.

44. Nétay (canan): Ne+toy>ne toy>netay/ne mutlu. Toy: Eğlence, şenlik, düğün. Netay canan. Ne taydı o günnere. Ne tay canına Posofliyim diyanın.⁹

45. Ol orta: Ulu orta>olorta: Ortalıkta, herkesin gözü önünde.

46. Oyanda biyanda: O+yan-da>o yanda/bu+yanda>biyanda: Ötede beridi, orada burada.

47. Solduci: Sol+dur-ucu>soldurucu>s oldu- ci: Düğünde damadın solunda duran kişidir. Sağ- dıç kelimesi de aynı şekilde (sağ+durucu>sağduci) oluşmuştur. "Solduci bayax şeker sepme dedim ya, yoxarda durup şeker sepme edeti orda illa ki eniş- denin bir tarafında solduci sağduci olur. Solduci da beker oliyer. Solducinin fazla bir şeyi yox, yani sadece bir gözellux kimi bişedur ben zannediyerim. İşda bir o çerez yani yoxardan aşşağı şeker sepilürken de duriyer."¹⁰

48. Salma seyip: Sal-ma+sahip>salma sahip: Sahibi salmış. Başiboş bırakılmış. Seyip sahip kelimesinin yöredeki söylenişidir. Salma ise bir şeyi bırakmak anlamındadır. Yani sahipsiz bırakılan varlıklar için

kullanılır.

49. Tora düşmek: Tor-a+düş-mek>tora düşmek. Burada tor, balık avlamada kullanılan ağ anlamındadır. Dolayısıyla tora düşmek, tuzağa düşmek anlamında kullanılmaktadır.

50. Yüzi qoyli/yüzi quyli: Yüz-ü+koy-ul-u>yüzü koyulu>yüzü koyu>yüzi qoyli: Yüz üstü yatmak, yüzü yere doğru olmak. Kelimelerin sonlarındaki u ve ü sesleri Ahıska ağzının genel geçer kuralına uyarak i sesine dönmüştür.

Aklımıza ilk gelen bu kelimelere bakıldığında Ahıska ağzındaki birleşik kelimelerin kökenlerinin ekseriyetle Türkçe olduğunu söylemek mümkündür. Tek tük diğer dillerden alınan kelimelerin olduğu da görülmektedir. Elbette ki bu konuda daha çok çalışma yapılmalı ve Ahıska ağzındaki kelimelerin soyağacı çıkarılmalıdır. İşte o zaman her şey daha açıkça ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte o yörede yaşayan ve o ağzı kullanan bir kişi olarak sonucun yukarıdan farklı olmayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

- 1 Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002, s.148.
- 2 Sevan Nişanyan, Sözlerin Soy Ağacı adlı çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğünü hazırlayan Ermeni kökenli bir vatan-daşımızdır.
- 3 Sevan Nişanyan, "Moruk" Taraf gazetesi, 07.03.2009
- 4 Ünal Kalaycı, "Posof Ağzında Hayvanlarla İlgili Argo" Bizim Ahıska, S 10, Bahar 2008, s. 38.
- 5 Ünal Kalaycı, "Posof'ta Yaylacılık Geleneği" Bizim Ahıska, S 13, Kış 2009, s. 27
- 6 Sevan Nişanyan, Sözlerin Soy Ağacı, Domal maddesi, <http://www.nisanyansozluk.com/01.04.2009>.
- 7 Ünal Kalaycı, "Posof Ağzında Hayvanlarla İlgili Argo" Bizim Ahıska, S 10, Bahar 2008, s. 38.
- 8 <http://sozluk.sourtimes.org> (09.04.2009)
- 9 Ünal Kalaycı, Posof Fıkraları, Selçuk Ofset, Kahramanmaraş 2008, s 1.
- 10 Ünal Kalaycı, "Megrelya'da Ahıskalılar" Bizim Ahıska, S 8, Sonbahar 2007, s. 39./www.ahıska.org.tr

